

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ АВТОРСЬКИЙ СТИЛЬ, ІДІОЛЕКТ, ІДІОСТИЛЬ: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

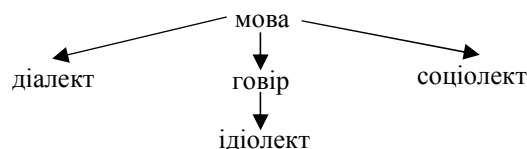
Стаття присвячена питанням термінології у визначенні індивідуального стилю, з яким мають справу всі дослідники мови художніх текстів. З розмаїття термінів авторка обирає "ідіолект" через його мовну прозорість і визначає його як систему мовних засобів індивіда, що формується на основі засвоєння мови і розвивається в процесі життєдіяльності даного індивідуума.

The article is dedicated to problem of nomenclature in definition of personal style, which all researchers of the art texts language deal with. From numerous definitions the author selects "idiolect" because of its language transparency and determines it as a system of linguistic means of the individual, which is shaped on the basis of a language studies and develops during habitability of the given individual.

Кожний дослідник тексту змушений так чи інакше розглянути проблему авторського чи індивідуально стилю. Адже "індивідуальний почерк" автора, його манера виявляється вже в самому факті вибірковості, перевазі певних лексичних, морфологічних, синтаксичних, фонетичних засобів, які стають базою формування більш складних і яскравих образів. З урахуванням антропоцентризму сучасної наукової парадигми проблема індивідуального стилю стає однією з ключових у лінгвостилістиці художнього тексту. Проте лінгвісти і досі не мають одного загально визнаного терміну для тлумачення індивідуального стилю, хоча він не раз ставав предметом дослідження. Тривалий час ставлення мовознавців різних епох і напрямів до проблеми індивідуального фактора в мові, чи ідіолекту, було суперечливим, виявляло неоднакові тенденції – від відомого перебільшення його ролі до повного ігнорування. Так, наприклад, інтерес до індивідуального виявлення мови в крайній формі виявився в психолінгвістиці. Представник цього напрямку Г. Пауль стверджував: "На світі стільки ж окремих мов, скільки й

індивідів. Формула термінологічно зафіксована в понятті індивідуального різновиду мови – "діалекту індивіда", а німецька, латинська та інші мови – лише абстракція лінгвістичної науки" [цит. за 20, 42]. В. Зандерс також називає індивідуальний стиль метапоняттям ("Oberbegriff") стилістики [20, 42]. Але ж типове й індивідуальне в стилі нерозривно пов'язані. Мовлення адресанта завжди складається з типового та індивідуального. Стиль як модель мовлення слугує базою для існування індивідуальних особливостей стилю кожного індивіда.

Якщо схематично зобразити ієрархію від загальної мови до індивідуальних її проявів у мовленні, то схема матиме наступний вигляд: мова – діалект (більша за говір мовленнєва територіальна єдність) – на цьому ж ступені, але в іншій – соціальній – площині знаходиться соціолект (соціальна група людей, що говорять на спільній професійній мові) – говір (багато структурно наближених ідіолектів для певної територіальної групи) – ідіолект (індивідуальне мовлення конкретного носія мови).

Народна мова як цілісність (націолект) майже завжди є наслідком діалектного синтезу, бо її компоненти функціонували в діахронічному плані у вигляді територіальних і внутрішньо-діалектних варіантів.

У 80-ті роки особливо активізувався інтерес до образу автору як основи стилю художнього твору. Індивідуальний стиль автора пов'язувався дослідниками з динамікою різних мовних форм у художньому творі. Отже, спостерігалось укрупнення одиниць аналізу в розробці проблеми ідіостилу (ідіолекту).

Вагомий вклад у дослідження ідіолекту внесли праці Л.М. Гаспарова [2], В.П. Григор'єва [3], Ю.К. Щеглова [6], М.А. Караваєвої [9], Ю.Н. Караулова [10], В.Д. Лютикової [12], Н.В. Макарової [13], Д.М. Поцепні [16], С.Ю. Преображенського [17], О.І. Северської [17], В.Г. Щукіна [18] та інших.

У сучасній аналітичній літературі співіснують два терміни: "ідіостиль" та "ідіолект", вживані часто синонімічно, що створює декотрі незручності при їх використанні. Деякі дослідники не визнають різниці між цими термінами. У "Лінгвістичному словнику" О.С. Ахманової взагалі відсутній термін "ідіостиль", а в більш сучасному "Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів" обидва поняття формулюються наступним чином: «"ідіолект" – мовна практика окремого носія мови; сукупність формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову; "ідіостиль" – індивідуальний стиль, в якому виражальні, марковані засоби мови утворюють певну систему. "Ідіостиль" часто ототожнюють з ідіолектом» [1, 67].

Терміни "ідіолект" / "ідіостиль" також і в "Лінгвістичному енциклопедичному словнику" було визначено майже як синоніми, тобто індивідуальна мова (ідіолект) характеризувалась як найважливіша складова індивідуального стилю [11, 114]. Розведення цих термінів відбувалось в міру уточнення поняття ідіостилу. Ідіостиль може бути представлений як відображення "інтенцій" і "образу світу" поета" [3, 19]. При цьому ідіолект є сукупністю мовних форм "індивідуального мовлення" [3, 20].

Констатують, що індивідуальний стиль (ідіолект) – це сукупність "мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію й вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших... Іншими словами: ідіостиль – це система змістовних і формальних лінгвістичних характеристик, властивих творам окремого автора, яка робить унікальним втілений в цих творах авторський спосіб мовного висловлення. Ідіолект – це також своєрідна мова окремого індивіда" [4, 112]. Поняття "індивідуальний стиль" насамперед застосовують до стилю майстра слова. Саме талановитий письменник виробляє "свою окрему мову", має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова. Мовна

особистість майстрів слова, їх ідіостиль охоплюється: 1) мовою їх творів; 2) ставленням до мови як до суспільного історико-культурного явища; 3) використанням мовних різновидів у комунікативних ситуаціях. При цьому важливо враховувати загальні процеси художньої мови, їх зв'язок із мовою доби.

Лінгвістичну реальність ідіолекту зараз уже навряд чи хто-небудь стане брати під сумнів [3, 11-13]. "Ідіолект" (від грецьк. *idio* – свій, своєрідний, особливий і *lekt* – мова). Термін "ідіолект" створено за моделлю терміна "діалект" для позначення індивідуального варіювання, мовлення. Ідіолект у вузькому розумінні – це тільки специфічні мовні особливості окремого носія мови. У широкому значенні ідіолект – взагалі реалізація певної мови в устах індивіда, тобто сукупність текстів, породжених мовцем і досліджених лінгвістом з метою вивчення системи мови [15, 171].

Що стосується реальності ідіостилу, то вона відчувається читачами при знайомстві з художнім текстом як специфічність індивідуальних стилів і, наскільки відомо, вона взагалі не ставилася під сумнів. В.П. Григор'єв стверджує, що в лінгвістичному значенні "будь-який ідіостиль як факт сучасної літератури є в той же час і ідіолектом" [3, 4]. Проте інколи все ж таки розмежовують ці поняття: під ідіолектом певного автора розуміється вся сукупність створених ним текстів у похідній хронологічній послідовності. Під ідіостилем же мається на увазі сукупність глибинних текстопороджуючих домінант і констант певного автора, які визначили появу цих текстів саме в такій послідовності [15, 44].

Загалом сучасні дослідники виходять або з протиставлення "мова – її індивідуальна модифікація", і з цього погляду "ідіолект / ідіостиль" розглядаються в аспекті співвідношень "система-структура" і "система-текст" [15, 42], або з протиставлення "мова-стиль", і в цьому плані ідіостиль реконструюється "за матеріалами" ідіолекту – сукупності мовних форм "індивідуального говоріння" [3].

Тобто ідіолект є одним з можливих станів системи тексту, що складається в результаті засвоєння його структури. Ідіостиль же є одночасно і стилем мови, і стилем мовлення, який диференціюється на основі структурних чи конструктивних протиставлень і співвідношень між приватними системами вираження [17, 49].

Семантична модель ідіолекту відображає "картину світу", яка багато в чому наслідок закономірності "об'єктивних зв'язків" уявних художніх світів [17, 49]. Синтаксична модель ідіолекту втілює абстрактну структуру – "образ" поетичного світу, його інтерпретацію, що може розглядатися як результат трансформації граматики "об'єктивних" семантичних зв'язків у граматику пропозицій, що представляють

глибинні відповідності – інваріантні поетичні змісти і їх опозиції.

Автори зібрання наукових праць “Ідіолект” усі індивідуальні складові авторської мовної системи називають компонентами ідіолекту, а ті з них, що усталено реалізують конотаційну функцію, будуть складати ідіостиль [8, 56]. Тоді можна говорити про закономірне хронологічне передування ширшого в логічному відношенні поняття більш вузькому. До речі, найбільш конотаційно значущі компоненти не обов’язково мають максимальні системотвірні можливості [15].

С.Т. Золян висловлює слушну думку про те, що ідіолект може бути описаний як система пов’язаних між собою домінант і їх функціональних сфер. При цьому домінанта розуміється ним як “фактор тексту і характеристика стилю, що змінює звичайні функціональні відношення між елементами й одиницями тексту” [7, 140]. Принцип домінантного дослідження гарантує, на його погляд, можливість еволюційного опису об’єкта в ряді подібних [7, 139]. С. Т. Золян пише: “є деякий конструктивний стилістичний фактор, що підкоряє інші, виведені з нього... Однак дослідження показує, що неможливо виділити будь-яку домінанту в якості головної” [7, 140].

Виявлення домінант ідіостилю як один з можливих способів аналізу його конститuentів розглядається також Л.А. Новіковим і С.Ю. Преображенським. Як систему концептів-домінант і мовних способів їх репрезентації розглядає ідіостиль і О.Г. Малишева [14]. Оскільки творчість письменника, представлена в усіх його текстах з урахуванням усіх нюансів слововжитку, проаналізувати і представити дуже важко, то саме домінантний аналіз ідіолекту є, на наш погляд, найбільш економним і показовим: достатньо лише продемонструвати найяскравіші й найулюбленіші мовні прийоми адресанта, які в сукупності відрізняють його стиль від інших авторів.

Як бачимо, серед дослідників немає єдності у визначенні поняття ідіолект / ідіостиль, і їх характеристики суперечать одна одній. Мабуть, і не потрібно остаточно розмежувати ці терміни, і тут мова може йти лише про індивідуальне надання переваги тому чи іншому з них. Проте автору статті більш “лінгвістичним” вбачається термін “ідіолект”. Оскільки можна провести просту звукову паралель між словами (-лект – мова, націолект, діалект, ідіолект) як ієрархічний ланцюжок від мови до її конкретного індивідуального авторського проявлення. Тому надалі в статті увага буде зосереджена саме на терміні ідіолект і тому, як він трактується різними мовознавцями.

Наведемо декілька визначень поняття “ідіолект”, що містяться в різних словниках.

1. Словник М. Пея і Ф. Гейнора:

Ідіолект – індивідуальний різновид системи групової мови (the individual’s personal variety of the community language system) [19, 137].

2. “Словник американської лінгвістичної термінології” Е. Хемпа:

Ідіолект – вся сукупність можливих висловлювань одного носія мови, що використовує в даний момент мову для взаємодії з іншим носієм мови [цит. за 18, 37].

3. “Словник лінгвістичних термінів” О.С. Ахманової:

Ідіолект – 1) сукупність індивідуальних (професійних, соціальних, територіальних, психофізичних та ін.) особливостей, що характеризують мову даного індивіда; індивідуальний різновид мови, 2) сума (сукупність) творів мови, що можуть бути створені в процесі спілкування двох осіб в дану одиницю часу [1, 165].

4. Лінгвістичний енциклопедичний словник:

“Ідіолект – сукупність формальних і стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія даної мови. Термін ідіолект створений за моделлю терміна діалект для означення індивідуального варіювання, при якому ті чи інші особливості властиві цілим групам чи колективам мовців. Ідіолект у вузькому значенні – тільки специфічні мовленнєві особливості даного носія мови. В широкому смислі ідіолект – взагалі реалізація даної мови у вустах індивіда, тобто сукупність текстів, що породжуються мовцем і досліджуються лінгвістом з метою вивчення системи мови” [11, 171].

5. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів.

“Ідіолект – мовна практика окремого носія мови; сукупність формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову” [5, 67].

Неважко побачити, наскільки різняться наведені визначення. З’ясувати відмінності декотрих з цих тлумачень поставив собі за мету дослідник Щукін В.Г. у своєму дисертаційному дослідженні. Він дійшов наступних висновків.

Формування ідіолекту окремого індивідуума, незважаючи на багато в чому схожий характер цього процесу в усіх носіїв мови, зумовлюється особливостями внутрішнього індивідуального світу, особистої свідомості й життєвої практики мовця. Ідіолект формується під впливом умов життя як загальних для людей, що належать одній нації, суспільній групі, одному класу, так і індивідуальних. Оскільки в суспільстві, в якому перебуває даний індивідуум, уже склалися суспільна свідомість і мова, індивідуальна мовленнєва практика неминує виступає як частина суспільної мовленнєвої практики. Однак, будучи нерозривно пов’язаними, індивідуальна і суспільна мовленнєва практики виявляються відносно самостійними. Ідіолект – це не стільки

відмінні риси індивідуальної мови, скільки вся сукупність мовленнєвих засобів індивіда.

Ідіолект є унікальною індивідуальною системою, до складу якої входять і органічні, й набуті, й індивідуальні та групові характеристики. Індивідуальними при цьому є не тільки окремі параметри ідіолекту (а саме ті з них, що можуть бути виділені як дійсно індивідуальні), але індивідуальною виявляється вся сукупність мовних засобів індивіда (вона, зокрема, може відрізнитися від іншої сукупності, тобто від іншого ідіолекту і за кількістю групових особливостей, що входять до її складу, і за їх якістю).

При дослідженні ідіолекту належить враховувати і часові зміни. Кожна людина з часом може більшою чи меншою мірою змінити свої мовні звички, і письменник не є винятком. До того ж мовлення письменника може варіюватися також від одного твору до іншого. Проте це не значить, що ідіолект – щось нестабільне і невизначене. Все ж таки він формується на основі мови суспільної групи, членом якої є даний мовець. На практиці такою групою виявляється насамперед територіальна група (в межах національної мови). Тобто, в будь-якій ситуації діалектна основа ідіолекту (особливості мови певної територіальної групи, що складає ядро

індивідуальної мовленнєвої системи) зберігається, а перебудовуватися можуть лише окремі ланки системи мовленнєвих засобів мовця. Ці зміни, що стануться в ідіолекті з часом, являють собою його еволюцію. Таким чином, можна зробити висновок, що ідіолект можна досліджувати в синхронії (взявши за основу якийсь період часу) і в діяхронії (стосовно творчості письменника тут можна говорити про лінгвістичні авторські особливості стилю).

Отже, враховуючи наведені дефініції та різноманітні думки, можна зробити висновок, що співіснування двох термінів “ідіостиль” та “ідіолект” в критичній літературі ускладнює аналіз, хоча у відповідній спеціальній літературі вони часто подаються як синонімічні. Проте, серед дослідників немає єдності у визначенні понять “ідіолект / ідіостиль”, їх характеристики часом суперечать одна одній. У цій роботі перевага надається терміну “ідіолект” за його прозорість та пряме співвідношення з національною мовою через ланку -лектів. Услід за дослідником В. Г. Щукіним, вважаємо доцільним визначити ідіолект як “систему мовних засобів індивіда, що формується на основі засвоєння мови і розвивається в процесі життєдіяльності даного індивідуума” [18, 64].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Гаспаров Л.М. Художественный мир писателя: тезаурус формальный и тезаурус функциональный // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1988. – С. 125-137.
3. Григорьев В.П. Из прошлого лингвистической поэтики и интерлингвистики. – М.: Наука, 1993. – 175 с.
4. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999. – 304 с. 14
5. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
6. Жолковский А.К., Щеглов Ю.К. Работы по поэтике выразительности: Инварианты – Тема – Приемы – Текст. – М.: АО Издат. группа “Прогресс”, 1996. – 344 с.
7. Золян С.Т. К проблеме описания поэтического идиолекта // Известия АН СРСР: Сер. Лит-ры и языка. – Т. 45. – 1986. – № 2. – С. 138-149.
8. Идиолект. – Вып. 1. – Курск: Изд-во КГПУ, 2000. – 92 с.
9. Караваева М.А. Идиолект былинного певца: Дисс. ... канд. филол. наук. – Курск, 1997. – 230 с.
10. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 262 с.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
12. Лютикова В.Д. Языковая личность: идиолект и диалект: Дисс. ... док. филол. наук. – Екатеринбург, 2000. – 316 с.
13. Макарова Н.В. Идиолект сказителя в аспекте былинного текстообразования: Дисс. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 2000. – 198 с.
14. Мальшева Е.Г. Идиостиль Владислава Ходасевича (опыт когнитивно-языкового анализа): Дисс. ... канд. филол. наук. – Омск, 1997. – 231 с.
15. Очерки истории языка русской поэзии XX века: Опыт описания идиостилей. – М.: Наследие, 1995. – 344 с.
16. Поцепня Д.М. Образ мира в слове писателя. – СПб.: Изд-во С-петербургского ун-та, 1997. – 188 с.
17. Северская О.И., Преображенский С.Ю. Функционально-доминантная модель эволюции художественных систем: от идиолекта к идиостиллю // Поэтика и стилистика 1988-1990. – М.: Наука, 1991. – С. 146-156.
18. Щукін В.Г. О лингвистическом содержании понятия идиолект // Лингвистика и модели речевого поведения. – Л.: Ленингр. ун-тет, 1984. – С. 76-85.
19. Pei, M., Gaunor, D. A Dictionary of linguistics. – N.Y., 1954. – 978 p.
20. Stilistisch-rethorische Diskursanalyse / Hrsg. von Barbara Sandig. – Tübingen: Narr Verlag, 1988. – 147 S.